

TAMILLA MUSAYEVA

*Tarix elmləri doktoru, professor,**Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi*

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR TƏDQIQAT ƏSƏRİ

Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixinin hərtərəfli və obyektiv öyrənilməsi tarix elminin inkişafının mühüm və vacib istiqamətlərindən biridir. Ümummillî liderimiz H.Əliyev bu məsələni öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır. (Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 22 sentyabr 1993; 1 fevral 1997-ci il) və s.

Bu çıxışlar tarixçilərin maraqlı tədqiqatlarının yaradılması istiqamətində güclü stimullaşdırıcı olmuşdur. Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun kollektivi də bu sahədə xeyli iş görmüşdür. Qısa müddət ərzində Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixinə dair maraqlı monoqrafiyalar, sənəd və material topluları çap olunmuşdur. Bu belə də olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti aparatının akademik R.Mehdiyev şah İsmayıl Səfəvinin tarixi şəxsiyyət kimi rolundan bəhs edərkən qeyd edir ki, «dövlət müstəqilliyi əldə etmiş millət, vətəndaşlarımız sadəcə olaraq öz tarixi keçmişi haqqında düzgün məlumatlara malik olmalıdırlar («Azərbaycan» qəzeti, 29 noyabr 2012-ci il).

Azərbaycan dövlətçiliyinin bütün tarixi mərhələlərinin öyrənilməsi tarixçilərin mühüm vəzifəsi, vətəndaşlıq borcudur. Bu məsələnin öyrənilməsi və obyektiv işıqlandırılması bir çox məsələləri həll etməyə, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrinin mənəvi zənginliyini və onun görkəmli nümayəndələrinin irsini dünya ictimaiyyətinə göstərməyə kömək etmiş olar.

Bu baxımdan Bakı Dövlət Universitetinin dosenti **Nuru Məmmədov** tərəfindən yazılmış «**Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yeri və rolu (1921-1938-ci illər)**» (Bakı Universiteti nəşriyyatı 2012, 508 səh.) adlı monoqrafiyası təqdirəlayiqdir.

N.Z.Məmmədovun monoqrafiyası dövlətçilik tarixinin ən çətin və ziddiyyətli dövrünü – XX əsrin 20-30-cu illəri əhatə edir.

Azərbaycan tarixində bu dövr xüsusi yer tutur və məhz bu dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixini bu xronoloji prizmadan obyektiv araşdırmaq çox vacib bir işdir. N.Məmmədov bu çətin və mürəkkəb vəziyyətdən çıxaraq elmi ictimaiyyətə maraqlı bir iş təqdim edib.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublika tarixşünaslığında ilk dəfədir ki, Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yaradılması və fəaliyyəti kompleks şəkildə tədqiq edilir, onun görüldüyü işlər, qəbul etdiyi dekretlər və qərarlar müstəqil bir problem kimi araşdırılır.

Monoqrafiya girişdən, yeddi fəsildən, hər fəsildə olan müvafiq paraqraflardan, nəticədən, əlavələrdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Kitabda Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yaradılmasının siyasi və ideoloji səbəbləri, onun təşkilat quruluşunun prinsipləri, hüquq və səlahiyyətləri, sovet dövlət quruculuğu sahəsində fəaliyyəti, yeni dövlət strukturlarının, ali və yerli hakimiyyət orqanlarının yaradılmasına rəhbərliyi geniş tədqiq edilir.

Monoqrafiyada iqtisadiyyatın bərpası və inkişafında, sosialist tipli sənayeləşdirmənin və kənd təsərrüfatının zorakılıqla kollektivləşdirilməsində, xalq maarifi və mədəniyyətinin inkişafında Az.MİK-in fəaliyyəti ətraflı işıqlandırılır.

Tədqiqatda respublikamızın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının yeni xüsusiyyətləri ilə yanaşı, ölkəmizdə qırmızı terrorun və kütləvi siyasi repressiyaların genişlənməsi, xalqımızın görkəmli dövlət xadimlərinin, ictimai-siyasi rəhbərlərinin elm, incəsənət və mədəniyyət nümayəndələrinin, din xadimlərinin günahsız yerə güllələnməsi, həbs və sürgün edilməsi ətraflı araşdırılmışdır.

Monoqrafiyada Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə edilən qəsdlər, o cümlədən Ermənistanın ərazi iddiaları, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılmasının sosial-siyasi kökləri, Naxçıvan MSSR-in yaradılması, Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan və Gürcüstan tərəfindən işğal edilməsi konkret faktlarla araşdırılır.

Bu ağırlı problemlərin sosial-siyasi kökləri, erməni ideoloqlarının məkrli və avanturnist planları, onların mahiyyəti və iç üzü müəllif tərəfindən arxiv sənədlərini «dili ilə» obyektiv araşdırılır və ümumi nəticə çıxarılır. Müəllif düzgün olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan və Gürcüstana verilməsində və istərsə də uydurma DQMV-in yaradılmasında Sovet hakimiyyət orqanları, rəsmi Moskva, Stalin və onun komandası birmənalı şəkildə antiAzərbaycan mövqeyi tutmuş və torpaqlarımızın işğal olunmasında maraqlı olmuşlar. Bu məsələlərlə əlaqədar yeni sənədlər oxucu diqqətini cəlb edir. Belə bir nəticənin hasil olması tarixi baxımdan bu gün üçün də olduqca əhəmiyyətlidir, ona görə ki, oxucuya aydın olur ki, problemin sosial-siyasi kökləri haradan gəlir.

Monoqrafiyada göstərilir ki, 20-30-cu illərdə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyə Komitəsi öz tarixi missiyasını görə bildi, respublikada sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni sahədə geniş fəaliyyət göstərdi, qüdrətli potensial yaratdı. Bununla da belə Az.MİK dövlətçilik tariximizdə, yeni-yeni dövlət strukturlarının yaradılmasında çox iş gördü. Az.MİK-in həyata keçirdiyi bu təcrübəyə arxalanaraq, sonrakı illərdə yeni dövlətçilik strukturları yaradıldı.

1937-ci il martın 14-də Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasına uyğun olaraq AzMİK 1938-ci ildə öz fəaliyyətini dayandırdı və bütün səlahiyyətlərini Azərbaycan SSR Ali Sovetinə (indiki Milli Məclisə) təhvil verdi.

Kitab müəllifin maraqlı «Nəticələri» ilə tamamlanır, əsərdə tədqiq olunan illərdə Azərbaycan SSR MİK-in keçirdiyi tarixi yol, onun dövlət hakimiyyət orqanı kimi yeri və rolu müəyyənləşdirilir. Bu, sovet gerçəkliyi şəraitində ilk dövlət quruculuğu təcrübəsi idi.

Tədqiqat axtarışları apararkən müəllif Rusiya Federasiyasının, Gürcüstanın və respublikamızın dövlət arxivlərinin, siyasi və ictimai təşkilatların arxivlərinin yüzlərlə iş sənədlərini araşdırmış, bir çox yeni faktları və sənədləri elmi dövriyyəyə cəlb etmişdir. Bu baxımdan kitabın mənbəşünaslığı zəngindir. Qeyd etmək lazımdır ki, N.Məmmədovun işində tədqiq olunan problemin ümumiləşdirilmiş tarixşünaslığın verilməsinə cəhd edilmişdir.

Monoqrafiyanın bütün fəsilərində aktual problemlərin araşdırılması və yeni-yeni arxiv sənədlərinin elmi dövriyyəyə cəlb edilməsi, tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılması kitabın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətini daha da artırır, kitabda hər hansı bir vacib məsələni tədqiq edərkən çoxlu arxiv materiallarından və tarixşünaslıq ədəbiyyatlarından yetərinə istifadə etmişdir.

Kitabda bəzi məsələlərə aid 13 maraqlı cədvəllər gətirilib, 1920-1930-cu illərdə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslərin siyahısı verilibdir.

Bu deyilənlərlə yanaşı, monoqrafiyada bəzi qüsurlar və çatışmamazlıqlar da vardır ki, təklif və mülahizələrimizi bildirmək istəyirik.

Baxmayaraq ki, monoqrafiyanın strukturu ümumən yaxşıdır və düzgün qurulubdur, ancaq bəzi yerlərdə xırdaçılığa yol verilir. Məsələn, birinci fəslin ikinci və üçüncü paraqraflarını birləşdirmək yaxşı olardı, çünki həmin paraqraflarda eyni paralel məsələlərdən danışılır.

Azərbaycanda mədəni quruculuq işləri və əlifba sahəsində həyata keçirilən tədbirləri ayrıca bir paragrafda daha geniş vermək olardı. Çünki o dövrün hər bir partiya və ümumi Azərbaycan sovetlər qurultaylarında mədəniyyətə aid məsələlər gündəliyə çıxarılır və qərarlar qəbul edilirdi.

İşdə bu fikri daha inandırıcı qeyd etmək lazım idi ki, Azərbaycan MİK öz fəaliyyətində sərbəst olmamış, Kommunist Partiyasının təsiri altında fəaliyyət göstərmiş, onun direktiv və göstərişlərini həyata keçirən orqan olmuşdur. Əgər sovet hakimiyyətinin ilk illərində AzMİK fəaliyyətində müəyyən ölçüdə müstəqillik göstərirdisə, inzibati-amirlik sisteminin güclənməsilə sovet orqanlarının rolu getdikcə azalır, eyni zamanda respublikanın həyatında partiya aparatının rolu və əhəmiyyəti daha da güclənirdi.

Zənnimizcə, müəllif tərəfindən ciddi tədqiqat axtarışları aparılmış, 20-30-cu illərin bir çox problemləri kompleks şəkildə təhlil olunmuş, sistemli-müqayisəli formada araşdırılmış, ümumi nəticə çıxarmışdır. Bu iş şübhəsiz bizim dövlətçilik tariximizə qiymətli bir töhfədir.